

Uvedení k disidentským hrdinům Anthony Buzzard

Pátek, 17. květen, 1527. Rottenburg, Německo.

Soudci se vrátili s verdiktem vinen a s rozsudkem hrůzný a nemírně surovosti. „Michael Sattler má být odevzdán katovi, který ho dopraví na náměstí a nejprve mu vyřízne jazyk. Poté ho pevně přikove k vozu a na něm žhavými železnými kleštěmi dvakrát vytrhne kusy z jeho těla, pak na cestě k místu popravky ještě pětkrát totéž a pak spálí jeho tělo na prášek jako arcikacíři.“

Nastala chvíle emocí. Věžňova žena se obrátila ke svému manželovi, přitáhla ho k sobě a objala ho před celým davem. To pobouřilo alespoň jednoho člena publika.

Sattler byl poslán zpět do vazby na další tři dny. Řekl příteli v dopise: „Jaký strach, jaký spor a boj těla a ducha musel být podstoupen, si nelze představit.“

Na tübingské cestě je to místo, asi kilometr od Rottenburgu, kde muži, sledující tak slabé světlo, jaké měli, ve jménu zvrácené spravedlnosti, odstraňovali ze svého středu člověka ctihodnějšího než oni sami. Vyříznutí jazyka bylo zpackáno, což dovolilo, aby se Michael mohl modlit za své pronásledovatele. Když byl připoután k žebříku, promluvil se starostou k Halbayerovi, naléhaje na něj, aby neměl žádnou roli v tom skutku, aby nebyl také odsouzen. Starosta odpověděl vyzývavě, že by se Sattler měl starat pouze o Boha

Jeho poslední veřejná slova, pronesená s obtížemi, byla modlitba o Boží pomoc, svědčit o pravdě. Žebřík byl vržen do ohně. Jak oheň hořel skrz provazy, které mu poutaly ruce, zvedl dva prsty své ruky ve znamení vítězství, předem dohodnutý signál svým přátelům, že zůstal pevný. Bylo mu třicet sedm ... O osm dní později [jeho žena] byla vržena do řeky Neckar a utopena.¹

John Biddle (1615-1662) byl významným britským akademikem, absolventem Oxfordu, a ve věku 26 let byl zvolen ředitelem školy Crypt Grammar School v Gloucesteru v Anglii. Protože byl požádán, aby učil Písmo, začal pečlivě zkoumat Bibli. Předpokládalo se, že vyučuje své studenty podle katechismu anglikánské církve, ale brzy zjistil, že to není možné. Jeho houževnaté pátrání po pravdě v Písmu mu přineslo encyklopedickou znalost Bible. Znal celý Nový zákon z paměti v angličtině a v řečtině. Přiznal, že má trochu potíže zapamatovat si řecký text po Zjevení 4!

Mluvil proti nepravému trinitářskému verši v 1. Janovi 5:7 a vysvětlil jednotu Ježíše a Otce jako „sjednocení ve shodě a dorozumění ... ale nikdy spojení v podstatě“.² Později debatoval s biskupem Ussherem (ze slavné „Ussherovy chronologie“) a vyzrál na něj, když tvrdil, že Otec je jediný pravý Bůh! Vydal brožuru s názvem „Dvanáct argumentů proti božství svatého Ducha“. Někdo dal kopii smířcím soudcům a byl odevzdán do vězení.

V roce 1646 byl Biddle předvolán do Londýna a uvězněn v Gatehouse ve Westminsteru, zatímco jeho soudní proces se vlekl. Zůstával ve vězení po dobu pěti let, většinou pro jeho zpochybňování Trojice. Mluvil o církevních otcích jako o těch, kteří „navenek vyznávali, a tak si oblékli Krista, ale v srdci nesvlékli Platóna.“³ Narážel na Matouše 19:4, kde hájil, že Ježíš, když se odkazuje na „toho, který je učinil na počátku“, připisoval toto stvoření jiné bytosti než sobě. Opuštěn svými přáteli, strávil většinu svého života ve vězení.

Britské komory parlamentu schválily následující zákon:

¹ Alan Eyre, *The Protesters*, The Christadelphian, 1975, 69-70. Sattler byl odsouzen za své názory neúčastnit se války.

² Ibid., 123-24.

³ Ibid., 125.

Každý, kdo bude kázáním, tiskem nebo psaním popírat božství Syna nebo rovnost Krista s Otcem, utrpí bolesti smrti, jako v případě zločinu, bez výhod duchovenstva. Každý, kdo bude prohlašovat, že člověk má od přírody svobodnou vůli obrátit se k Bohu; že duše umře poté, co je tělo mrtvé;... že křtění kojenců je neplatné a že takové osoby by měly být znovu pokřtěny; že používání zbraní je protiprávní; že církve v Anglii nejsou už církví, ani jejich služebníci, ani obřady pravých služebníků, ani obřady (budou uvěznění).⁴

Biddle bez cizí pomoci objevil ústřední pravdy Bible. Tvrdil, že před tím, než dospěl k vlastním závěrům, nečetl žádnou (unitářskou) literaturu Polských bratří (viz níže).

10. února 1652 byl Biddle propuštěn. Zůstal v Londýně a o nedělích oslovoval malé skupiny, ale nikdy nebyl oficiálně vysvěcen. Vytvořil velké množství traktátů o různých biblických tématech, ale hlavně svůj *A Twofold Catechism*, skládající se skoro výhradně z veršů Písma. Ve své předmluvě mluví o tom, že „všechny katechismy jsou zpravidla tak napěchované lidskými hypotézami a tradicemi, že jen nejmenší část v nich pochází z Božího slova ... ani jeden citát mezi mnohými, jež jsou jen drobtý pro daný účel“ (tj. nemají vůbec žádný smysl).⁵

Ve svém katechismu zakázal všechny fráze jako „věčné plození Syna“, „umírající Bůh“, „Bůh se stal člověkem“, „Boží matka“. Bylo nařízeno katechismus spálit a byl opět uvězněn spolu s jeho vydavatelem, Richardem Moorem. O dva dny později přijeli do Londýna někteří bratři z Polska, jejichž traktáty přeložil do angličtiny Biddle a vytiskl Moore!

Biddle byl obviněn z rouhání a kacířství. Unikl rozsudku smrti, ale zůstal ve vězení. Někteří vlivní lidé byli natolik stateční na to, aby požádali parlament:

jestli Biddle ve skutečnosti nevyznává víru v Boha skrze Ježíše Krista. Není jako Apollo vynikající v Písmu? Je jeho zločinem, že věří spisům Písma podle jejich nejzjevnějšího nejbližšího významu a ne podle nepřístupného a mystického výkladu?⁶

Typickým argumentem Biddlea je toto: „Kdo říká, že Kristus zemřel, říká, že Kristus nebyl Bohem, neboť Bůh by nemohl zemřít. Ale každý křesťan říká, že Kristus zemřel, proto každý křesťan říká, že Kristus není Bůh.“⁷ Jeho poslední dny byly věnovány psaní o osobním panování Ježíše Krista na zemi.

V roce 1658 byl propuštěn ještě jednou. Udržoval stabilní kontakt s Polskými bratry. Jeden pozorovatel poznamenal, že „v něm existuje jen málo viny nebo žádná až na jeho názory“. Agenti vlády sledovali Biddleho často, ale mnozí byli přinuceni obdivovat „přísný, příkladný život naplněný skromností, střízlivostí a shovívavostí, nikdy svárností, spolu se seznámeností s velkými Božími věcmi zjevenými v Písmu.“⁸

Dne 1. června 1662 vedl ve svém domě studium Bible. Ozbrojená skupina vstoupila do místnosti a odvedla ho a uvěznila ho před soudcem Brownem. O pět týdnů později, ve vězení nemocný horečkou zemřel, důvěřující ve svou naději na vzkříšení při druhém příchodu. Nemohl zaplatit 100 liber požadovaných jako pokuta. Je otcem britského unitářství.

Začal jsem těmito krátkými náčrty životů (a úmrtí) dvou nejzajímavějších příkladů disidentů, abych ukázal mimořádnou nevraživost, která čeká na každého, kdo zpochybňuje ortodoxní pohled na božství nebo v

⁴ Ibid., 125.

⁵ Biddleův *A Twofold Catechism* se dá přečíst na <http://home.pacific.net.au/~amaxwell/biddle/000start.htm>

⁶ Alan Eyre, *The Protesters*, 129.

⁷ Ibid., 130.

⁸ Ibid., 130, 131.

případě Sattlera na jiné tradiční doktríny. Sattler byl neochvějným obhájcem křesťanů nezapojivších se do války, názor, k němuž se nedávno hlásil vůdčí evangelikální učenec ve Spojených státech.⁹

Počítat Boha jako jednoho spíše než tři v jednom je riskantní záležitost. Odmítnout populární trinitářské pojmy, i když v dnešní době méně nebezpečné, je pozváním k tomu, být označen „kult“ a být zahrnut do pozdní dokumentace Waltera Martina o stále rostoucím *Království kultů*. Pro věřícího v Šema Izraele a v Ježíšovo potvrzení tohoto kréda je podstatné být dobře informován o doktríně jednoho Boha. Musí být odborníkem na toto učení, pokud má někdy někoho přesvědčit o jeho pravdivosti, zvláště ty, kteří byli plně vystaveni „ortodoxním“ pohledům na Boha.

Mennonité měli rychle vidět, že konvertitům by měl být udělen podrobný kurs pokynů o dějinách jejich hnutí. Tento smysl pro dědictví buduje důvěru a stabilitu. Existuje velmi významné, hlasité, i když často tragické dědictví v oblasti víry v jednoho Boha, Otce, které by nás mělo učinit hluboce vděčnými za ty, kteří žili v dobách mnohem menší náboženské svobody. Měli bychom si uvědomit jejich obrovskou oddanost pravdě, často až k mučednictví.

Z tohoto důvodu by mělo být dílo *The Radical Reformation* od George Huntstona Williamse¹⁰ ústředním v knihovnách těch, kteří se zastávají „biblického unitářského“ pohledu. Tato kniha vzbuzuje důvěru a pokoru, protože připomíná galaxii oddaných křesťanů – těch, kteří zápasili s hrozným vyhlídkami při kázání Boží doktríny, která má pevný základ v Písmu, ale která je některými hlavními proudy považována za kacírství.

Jesus Was Not a Trinitarian (Ježíš nebyl trinitář) představuje sociniánský pohled na Božího Syna (podle Fausta Socina, 1539-1604).¹¹ Stručný přehled unitářských dějin odhaluje následující osoby jako vůdce v hnutí, které chápe Božího Syna jako doslovně nepředexistujícího, ale „ideálně“ nebo „pojmově“ předexistujícího v Božích záměrech. Další hlavní forma netrinitářství je reprezentována pozicí Areia (po biskupovi jménem Areios, 250-336), který považuje Ježíše za předexistujícího, ale stvořeného („byl čas, kdy Syn nebyl“ – Areios).¹²

Michael Servetus (1511-1553) je možná nejproslulejší antitrinitář. Rodák ze Španělska, anabaptista („novokřtěnec“) a „stoupenec spánku duše“¹³, jehož učení byla stálým červeným hadrem na býka, v tomto případě Kalvína, který se energicky snažil umlčet milenaristy, stoupence spánku duše a antitrinitáře. (Málo známou skutečností je, že v roce 1524 přednesl Luther kázání o spánku mrtvých.) Servetus věřil, že Boží Syn byl biologickým produktem Boha a Marie. Neexistoval žádný doslovně předexistující Syn. Ježíšovo božství spočívalo v povaze, kterou obdržel od Boha při početí. Zapomenutá pravda byla znovu objevena v období reformace. Nejprve Servetus, později polští a italsí bratři pod vedením Fausta Socina, který dospěl k čistě unitárnímu pohledu (ne ovšem Unitářskému – velké „U“ – v současném smyslu tohoto slova).¹⁴ Úchylka Španěla Serveta od ortodoxie ohledně Božství však stačila na to, aby způsobila jeho mučednictví z rukou

⁹ Gregory A. Boyd, *The Myth of a Christian Nation: How the Quest for Political Power Is Destroying the Church*, Zondervan, 2005.

¹⁰ Třetí vydání, Truman State University Press, 2000.

¹¹ Náš kristologický pohled však nezahrnuje oddanost sociniánskému pohledu na *vykoupení*. Mnozí bibliční unitáři nyní trvají s evangelikály na náhradní smrti Ježíše za hříchy světa. Moderní sociniáni (v kristologii) zahrnují Church of God Abrahamic Faith, Christadelphian, a některé členy Church of God Seventh Day a křesťany adventisty. Mnozí moderní učenci různých národností předložili názory, které zastáváme, aniž bychom je označili za "sociniány".

¹² Trinitáři málo inzerují skutečnost, že Tertullian, údajně oddaný stoupenec ortodoxie, také tvrdil, že existovala doba, kdy Syn neexistoval (*Against Hermogenes*, kap. 3). Trojice zjevně nebyla dosud plně rozvinutá ve své nikájské podobě.

¹³ T.j. učení, že člověk je ve smrti v bezvědomí až do vzkříšení. Názor je známý jako "podmíněná nesmrtelnost".

¹⁴ T.j. unitářskému universalismu.

Kalvína. Jeho podobizna byla spálena před tím, než sám podstoupil stejný úděl v roce 1553. Teologii, která vedla pro Serveta k smrti, shrnuje Earl Morse Wilbur:

Jaké učení bylo v [Servetových] knihách, že by mělo reformátory tak šokovat? ... Servetus totiž bral učení Bible jako absolutní a konečnou autoritu a zastával názor, že Boží přirozenost nemůže být rozdělena jako podle doktríny jedné podstaty ve třech osobách, protože žádná taková doktrína není vyučována v Bibli, pro kterou jsou vskutku samotné pojmy trojice, podstata, substance a podobně, jak jsou používány v krédech, naprosto cizí, jsou pouhými lidskými výmysly. Dřívější otcové církve také o nich nic nevěděli a byly prostě do církve podsunuty Řeky, kteří se více starali o to, aby byli lidskými filosofy, než aby byli pravými křesťany. Stejně nebiblická je také doktrína dvou přirozeností Krista. Servetus vylévá na tyto doktríny nezměrné opovržení a satiru, když je nazývá nelogickými, nesmyslnými, rozpornými a imaginárními a zesměšňuje přijatou doktrínu o svatém Duchu. Doktrína jednoho Boha ve třech osobách, říká, nemůže být dokázána, dokonce ani si ji nelze představit; a vyvolává otázky, na které nelze odpovědět, a vede k nesčetným kacířstvím. Ti, kdo v ní věří, jsou blázni a slepí; stávají se v podstatě ateisty, neboť zůstali bez skutečného Boha vůbec; zatímco doktrína o trojici skutečně zahrnuje kvarternitu čtyř božských bytostí. Je nepřekonatelnou překážkou obrácení Židů a muslimů na křesťanství; a takové rouhavé učení by mělo být zcela vykořeněno z lidské mysli.

Namísto těchto umělých doktrín v krédech Servetus čerpá z Bible následující jednoduché doktríny a cituje mnoho textů, které je dokazují. Za prvé, člověk Ježíš, o němž evangelia mluví, je Kristem, Božím pomazaným. Za druhé, tento člověk Ježíš Kristus je prokázán svými zázračnými schopnostmi a tvrzeními Pisma jako doslovný lidský Boží Syn, protože jím byl zázračně zplozen. Zatřetí, tento člověk je také „Bůh“, protože je naplněn božstvím, které mu Bůh udělil. Proto je božský nikoli přirozeností, jak učí kréda, ale pouze Božím darem. Bůh sám je nepochopitelný a můžeme ho poznat jen prostřednictvím Krista, který je tak pro nás vším ve všem. Svatý Duch je Boží moc, vyslaná formou anděla nebo ducha, aby nás učinila svatými. A jediným druhem trojice, ve kterou můžeme správně věřit, je toto: že Bůh se člověku sám zjevuje ve třech různých aspektech (dispozicích); protože stejné božství, které se projevuje v Otci, je také sdíleno s jeho Synem Ježíšem a s Duchem, který v nás přebývá, a činí naše tělo, jak říká svatý Pavel, „chrámem Božím“.¹⁵

Antitrinitářství našlo své nejplnější vyjádření ne ve Španělsku, ale v polském sociniánství¹⁶ a v uherském unitářství. Mnozí z vůdců těchto hnutí byli Italové, zejména rodina Sozzini, Faustus a jeho strýc Laelius (od kterého pošlo označení „socinián“). Dřívější a méně známí průkopníci, kteří postavili scénu pro radikální zpochybnění ortodoxie, byli Lorenzo Valla, italský filolog, který v letech po roce 1400 vyvolal otázky ohledně trojice; a kněz a platonista Marsilio Ficino (1499), který navrhl, že *logos* z Jana 1:1 by nemělo být přeloženo „slovo“, ale *sermo* (z čeho pochází naše slovo „kázání, anglicky sermon“). Začal tedy celou tendenci myšlení, která totožnila „slovo“ s prorockým hlasem Božím ve Starém zákoně, nikoliv s věčnou druhou *Osobou*. Začal tak podkopávat celé pojetí *logos* = předexistující Syn jako konsubstanciální s Otcem. Kde otcové církve hovořili o „slově“ jako o věčném Synu,¹⁷ antitrinitáři z radikální reformace sledovali to, co Ficino říkal o Kristu jako o zcela lidském, jako o nejplnější a konečné formě prorockých hlasů, které mu předcházely (srv. Heb 1:1). Erasmus byl také součástí antitrinitářského tábora a chtěl, aby byl odstraněn falešný text 1. Jana 5:7.

V Anglii lze vyčlenit (kromě Johna Biddlea zmíněného dříve) chirurga, Dr. George Van Parrise, Fleminga rodem, upáleného v Smithfieldu v Londýně 25. dubna 1557, protože „věří, že Bůh Otec je jediný Bůh, a že

¹⁵ *Our Unitarian Heritage: An Introduction to the History of the Unitarian Movement*, Beacon Press, 1943, 61, 62. Servetovo nejdůležitější dílo *The Restoration of Christianity* je nyní k dispozici v anglickém překladu Christophera Hoffmana a Mariana Hillara (Edwin Mellen Press, 2007).

¹⁶ Významným vůdcem byl Gregory Paulus.

¹⁷ "Syn" a "věčný" jsou skutečně vzájemně protikladné výrazy, protože člověk, který je zrozen, tj. přiveden k životu, nemůže být věčný.

Kristus není skutečný Bůh.¹⁸ Unitářství přineslo spoustu „užitečné“ literatury od Kalvína, včetně „Krátké instrukce k vyzbrojení všech dobrých křesťanů“ (tj. proti heretikům) a od Bullingera „Blahodárné antidotum nebo protijed“ (1545) a „nepotřebnější a neplodnější dialog mezi buřičským libertinem nebo rebelským anabaptistou a pravým poslušným křesťanem“ (1551). V těch dnech těsného náboženského dozoru hlásal biskup John Jewel o unitářích následující: „Na počátku panování Alžběty jsme nacházeli rozsáhlou a neblahou úrodu ariánů, anabaptistů a dalších škůdců, kteří, ale nevím jak, jako houby rychle vyrůstají v noci.“¹⁹ V této věci následovalo za panování Alžběty I. upálení dvou antitrinitářských anabaptistů, 35letého zlatníka Henryho Terwoorta a 50letého Johna Pietera, otce devíti dětí. Taková milosrdná opatření jako uškrcení, udušení nebo střelný prach kolem krku byla vynechána a oba muži zemřeli v nepolevující agónii uprostřed plamenů.

Pozoruhodným netrinitářským hrdinou byl Adam Pastor, jeden z nejjednoznačnějších zastánců unitářského pohledu na Božství. Je právem uznáván za otcovskou postavu biblického unitářství v Evropě. Byl římskokatolickým knězem před spojením s anabaptisty v roce 1533 v německém Münsteru. Pastor zastával (proti Menno Simonsovi od menonitů) názor, že Kristus byl pouze člověkem, ač poslem Božího Slova. Adam Pastor a fríský starší Francis de Cuiper na konferenci v roce 1547 uvedli, že Kristus před svým příchodem do světa neexistoval jako Boží Syn a byl po svém narození božský pouze v tom smyslu, že v něm přebýval Bůh. Adam Pastor byl exkomunikován dokonce i některými svými anabaptistickými kolegy, ale získal velký počet stoupenců, zvoucích se adamité.

Pastor napsal traktáty o třinácti tématech, včetně Vtělení a Božího království. Sekce o Bohu je seznamem unitárních textů Starého a Nového zákona s minimem komentářů. Pastor trvá na tom, že žádný text neukazuje, že *Syn* existoval před Vtělením jako člen trojitého Božství. Adam Pastor byl popisován jako vážný a kritický, ale mírný a účtívý při svých debatách. Měl vliv na polské unitáře, kteří později založili významné unitářské akademické centrum, vysokou školu v Rakowě v Polsku.

Faustus Socinus se narodil 5. prosince 1539. Jeho otec a dědeček byli slavní právníci. Jeho první teologická esej byl vysvětlením prologu Janova evangelia. Obhajoval, že Ježíš byl božský úřadem spíše než božstvem svou podstatou. Psal také o lidské smrtelnosti.²⁰ K pravdě ho vedlo, jak vnímal význam slova logos. Boží slovo nebo vůle se objevily ve formě těla – člověka. Po své smrti a vzkříšení Kristus vystoupil, aby zaujal své místo po Boží pravici, aby se od té doby podílel na Boží moci. Pouze v tomto smyslu mohl být Ježíš nazýván Bohem, jako zastupující Bůh, ale vždy odlišný od jediného pravého Boha (Jan 17:3, 5:44). Bůh, říkal Socinus, přidělil Kristu při vzestupu adoptivní božství jako spoluregentu v řízení světa. Socinus považoval Ježíše za oprávněného k božskému uctívání, v opozici vůči hlavnímu mluvčímu unitářství v Transylvánii Francisu Davidovi, který si nemyslel, že by Ježíš měl být uctíván. Ve skutečnosti nebylo zapotřebí vážného sporu v této otázce.

Tentýž Faustus Socinus, možná nejvzdělanější teolog radikální reformace, se přestěhoval do Polska a pomáhal založit vysokou školu a tiskařský lis v Rakowě, jakož i farmy a řemeslné výroby. Tato organizace se stala institucí s mezinárodní pověstí. Mnozí z fakulty byli učenci nesporného vzdělání, někteří byli původně školeni v hebrejštině a řečtině předtím, než se stali anabaptisty. Škola přitáhla tisíce studentů z celé Evropy, včetně tří stovek z rodin evropské šlechty. Skot, který navštívil školní areál, poznamenal: „Zatímco kdekoli

¹⁸ Williams, *The Radical Reformation*, 779-780.

¹⁹ John Jewel's *Works* (1560), Cambridge, 1850, 4:1240.

²⁰ T.j. doktrína, že ve smrti člověk spí až do vzkříšení a že konečným trestem zlých je zničení, ne věčné mučení.

jinde bylo všechno plno válek a zmatků, všechno bylo tiché, muži byli klidní a umírnění v chování, ačkoli byli horliví v debatě a znali jazyka.“²¹ Slavný Rakowský katechismus činí toto prohlášení:

Naším prostředníkem před Božím trůnem je člověk, který byl dříve zaslíben našim otcům skrze proroky a v těchto posledních dnech se narodil ze semene Davida a kterého Bůh, Otec, učinil Pánem a Kristem ... jímž vytvořil NOVÝ svět ... až do konce, po Nejvyšším Bohu, bychom měli věřit v něho, uctívat ho, vzývat jej, naslouchat jeho hlasu, napodobovat jeho příklad a najít v něm odpočinutí pro naše duše.²²

V mnoha zemích bylo toto vyznání zakázáno a ti, kdo se ho drželi, byli trestáni, často smrtí. Vyznání obsahuje doktrínu o křtu dospělých, o spánku mrtvých a o druhém příchodu. Je pojednáno mnoho pasáží z Janova evangelia. Typická je následující:

Z toho, že člověk mohl něco mít, a tudíž mohl mít slávu s Otcem dřív, než byl svět, aniž by byla ... lze usoudit, že tehdy skutečně existovala ... je zřejmé z 2. Timoteovi 1:9, kde apoštol říká o věřících, že jim byla dána milost dříve, než začal svět. Kromě toho je zde uvedeno [Jan 17:5], že se Kristus modlil o tuto slávu ... Kristus naléhavě prosí Boha, aby mu dal do skutečného vlastnictví, pro sebe, slávu, kterou měl u něho v jeho záměrech a výnosech dřív, než byl svět. Neboť se často říká, že člověk u někoho něco má, když je mu to slíbeno nebo pro něj určeno: z tohoto důvodu tento evangelista často říká věřícím, že mají věčný život. Proto se stává, že Kristus neříká absolutně, že měl tuto slávu, ale že ji měl u Otce; jako kdyby řekl, že se nyní modlil, aby mu skutečně udělil tu slávu, která byla pro něj uložena u Otce ode dávna a před stvořením světa.²³

Když jsme se soustředili převážně na období reformace a na následující století (ve kterém jsme si všimli Johna Biddla, ředitele školy), měli bychom nyní obrátit naši pozornost na nejranější období církevní historie. Držíce se základního přesvědčení (s 15. vydáním *Encyclopedia Britannica*), že Ježíš v žádném případě nenabízel změnu přísně monoteistické víry Izraele, jsme přirozeně dychtiví vědět, jak mohlo být narušeno unitářství Nového zákona.

Historie církve ukazuje, že vývoj pojmu „tři v jednom“ byl procesem trvajícím staletí, který vyvrcholil koncily v Nikáji a v Chalkedonu (325 a 451 n.l). Tvrdit, že doktrína o Trojici získala všeobecné přijetí od počátku období po Novém zákonu, je velmi vzdáleno pravdě. Jak říká harvardský teolog F. Auer tak dobře:

Trinitářství čtvrtého století nezrcadlilo přesně rané křesťanské učení týkající se Boží přirozenosti; bylo naopak odklonem od tohoto učení ... Rozvíjelo se proti neustálému unitárnímu odporu a nikdy nebylo zcela vítězné. Dogma o Trojici vděčí za svou existenci abstraktní spekulaci ze strany malé menšiny učenců.²⁴

Podstatou celého trinitárního problému je doktrína o slovu *logos* a její vývoj. „Ortodoxní“ pozice byla založena na chápání slova *logos* jako druhé božské Osoby ve věčném Božství. Pointa je pro současné čtenáře Bible zatemněna prostou skutečností, že gramaticky slovo *logos* v řečtině je mužského rodu a odkazy na ně jsou „on“, „ho“ ... (Jan 1).²⁵ Pokud by však *logos* byl přeložen „Boží vyjádření“ a „ono“, byl by získán zcela jiný dojem. Takže neosobní *logos* v prologu, tj. Boží slovo, moudrost a mysl, se stává ztělesněným v Ježíši, v člověku.

„*Logos* z prologu se stalo Ježíšem; Ježíš byl *logem*, jež se stalo tělem, ne *logem* jako takovým ... Ježíš byl *logem* osobně! Byl *jím* v těle jako smrtelná lidská bytost.“ Tak správně říká nápomocný německý teolog.²⁶

²¹ Eyre, *Protesters*, 109.

²² *The Racovian Catechism*, přeložen Thomasem Reesem, reprint Christian Educational Services, 1994, lxxiv, poznámka.

²³ *Ibid.*, 144-145.

²⁴ *Encyclopedia Americana*, 1956, 27:249.

²⁵ Osm anglických překladů z řečtiny dřívějších než KJV mluvilo o *logu* jako o "tom", ne "o něm".

²⁶ Leonhard Goppelt, *Theology of the New Testament*, Eerdmans, 1982, 2:297, 299, zdůraznění přidáno.

V teologickém nejpoutavějším detektivním příběhu „Jak se logos stal Osobou před tím, než se stal člověkem“, jsme udiveni zjištěním, že Justin Mučedník, píšící v roce 150 n.l., zápasí se Židem Tryfónem, s nímž dlouze projednával, že Ježíš jako Boží Syn doslova předcházal svému narození a byl ve skutečnosti Jahvovým andělem, který byl často uveden ve Starém zákoně. Žid Tryfón protestoval proti neodmyslitelnému rozporu zahrnutému ve rčení, že Ježíš byl člověkem, ale ne *skutečně* člověkem. Tak říká Justinovi: „Když říkáte, že tento Kristus existoval jako Bůh před věky, pak, že se podrobil, aby se narodil a stal se člověkem přesto, že není člověkem z člověka, zdá se mi to být nejen paradoxní, ale také hloupé.“²⁷

Udivující skutečností je, že kdyby židovská argumentace převládla proti filozofovi Justinovi Mučedníkovi (údajně představujícím křesťanství), nikdy by se nemohl objevit trinitární „problém“. Jakmile je uvedena do chodu představa, že Ježíš byl „po ruce“ před svým narozením, musí být „nalezen“ ve Starém zákoně. Bez jakéhokoli kousku biblického důkazu bylo o Jahvově andělu řečeno, že je již existujícím Ježíšem, a mnozí evangelíci, jakož i Jehovovi svědkové, od té doby tu teorii přijali. Je rozumné se poradit o tomto bodu s Novým Zákonem. Ve Skutcích 7 Štěpán shrnuje historii Izraele a výslovně se zmiňuje o Pánovu andělu (Skutky 7:30, 38), který zastupuje Pána Boha (Exodus 23:20-21). Jaká by to byla pro Štěpána příležitost říci, že ten anděl byl Ježíš, předem existující! Toto ztotožnění nedělá; a pisatel Hebreům si vzal dvě kapitoly, aby vysvětlil, že Ježíš byl vyšší než všichni andělé. Nikdy nebyl a nikdy nebude andělem. Mimoto Bůh nemluvil skrze Syna až do doby Nového zákona (Heb 1:1-2).

Díky Justinovi se logos jako druhá božská Osoba zakořenil. V následujících stoletích vystoupili osamocení jedinci, aby zpochybnili ortodoxii. Významní jsou „dynamičtí monarchianisté“. První z nich, Theodot Kozeluh, byl mužem vzdělání. Přišel do Říma v roce 190 n.l. a učil, že Ježíš byl plně člověk, narozený z panny, na níž při jeho narození přišel Duch. Theodot tvrdil, že Ježíš se při svém vzkříšení stal ve větší míře božským. Theodot byl okamžitě exkomunikován biskupem Viktorem Římským. Byl následován v jeho myšlení jiným Theodotem a Asklepiodorem a také Artemonem, ale dynamický monarchianismus na západě vymíral.

Ve Východě byl hlavním zastáncem předem neexistujícího Ježíše Pavel ze Samosaty. Pavel byl antiochijským biskupem od roku c. 260-272. Považoval logos za neosobní atribut Otce, nikoliv předexistujícího Syna. Ježíš je jedinečně inspirovaným člověkem. „Pavlova doktrína je příbuzná prvotní židovsko-křesťanské představě osoby Krista.“ To říkají církevní historici, zejména Henry Chadwick v *The Early Church*.²⁸ Tři koncily uvažovaly o Pavlově názoru a třetí ho exkomunikoval. Udržel se na svém místě, dokud nebyl vyhnán císařem Aureliánem. Biskup Areios (otec ariánství, na rozdíl od sociniánství) je mnohem víc znám. Tvrdil, že Ježíš byl předexistující, ale *stvořený* („Byla doba, kdy nebyl“). Tento názor byl považován za neuspokojivý, protože učinil z Ježíše ani Boha, ani člověka. Ale nemohlo se říci totéž o „ortodoxním“ pohledu, který převládal dodnes? Vůdčí současný novozákonní učenec, John Knox, jak se zdá, smýšlí takto: „Můžeme mít lidskost bez předexistence a můžeme mít předexistenci bez lidskosti. Neexistuje absolutně žádný způsob, jak mít oboje.“²⁹

Dříve, než opustíme rané období, bychom měli zmínit jako představitele sociniánské školy kristologie biskupa Fotina (zemřel 376), kterého *The Catholic Encyclopedia* označuje jako „kacíře“.³⁰ Fotinovský se stal názvem pro popis každého, kdo považoval Krista za člověka, který neexistoval až do narození v Nazaretu. Fotinovy spisy jsou ztraceny, ale je převážně znám skrze 27 anathémat (důvody pro exkomunikaci, pozn.

²⁷ *Dialogue with Trypho*, kap. 48.

²⁸ Penguin, 1993, 114.

²⁹ *The Humanity and Divinity of Christ*, Cambridge University Press, 1967, 106.

³⁰ Robert Appleton Co., 1911, 12:43.

překl.) koncilu v roce 351, který ho odsoudil. Mnohem později v letech po roce 600 byla naše kristologie patrně zastoupena paulikiány (pravděpodobně pojmenovanými podle Pavla ze Samosaty), jejichž vůdce Konstantin byl popraven za své kacířské pohledy na Trojici.

Pro zastánce unitárního monoteismu v naší době bylo významné publikování díla *The Myth of God Incarnate*³¹ v roce 1977. Ačkoli bychom se neupsali celkové teologické pozici těchto učenců (t.j. v eschatologii, zvláště), musíme uvítat jejich osvěžující analýzu doktríny Boha. Zřídka používají termíny trinitární nebo netrinitární, ale skutečně zpochybňují, zda vtělení v tradičním smyslu lze v Bibli nalézt. To je právě otázka položená průkopníky návratu k unitárnímu monoteismu Šemy. Je povzbudivé slyšet, jak učenci říkají, že trinitární dogma „nebylo vymezeno ani Písmem ani praxí, nýbrž ariánským sporem o nauce o Trojici“.³²

Je zajímavé najít svého spolužáka, dobře známého televizního teologa a profesora v Cambridge, písíciho: „Boží Syn není druhou rovnou osobou vedle Boha Otce, ale prostě člověkem ‘naplněným’ Bohem, sjednoceným s Bohem.“³³

Současná debata v teologických kruzích po celém světě se týká eschatologie a kristologie. Naší touhou je razit cestu zpět k pravému Ježíši a k evangeliu o Království. John A.T. Robinson, jeden z nejznámějších britských vědců, si osvojil názor na Ježíše, který kultivuje prosté unitářství. Když jsem mu řekl, že jsem vyučoval na biblické fakultě, jeho okamžitá reakce byla: „Nevydržíte tam déle než pár dní; netrinitární Ježíš bude v americké biblické škole naprosto nepřijatelný.“ Ale jeho vlastní „kacířské“ názory byly ortodoxní ve více kruzích, než připouštěl, a dokonce i v jedné americké biblické fakultě.³⁴ Mohli bychom debatu o kristologii dramaticky prezentovat, jak je uvedeno níže.

Někteří „moderní“ teologové: „Jak můžeme dnes představit Ježíše lidem? Nikdo neuvěří v bytost již existující při svém narození na zemi.“

J.A.T. Robinson: „Ale počkat! Věřil tomu někdo v Novém zákoně? Ne, ale raní církevní otcové, ovlivnění gnosticizmem, nesprávně pochopili Janovu knihu, zanedbali důkazy v ostatních spisech Nového zákona a Starého zákona, spoléhali se na hrstku obtížných pavlovských veršů a představovali Ježíše, který byl doslova předexistující. Ale to není Ježíš z Bible.“

Bibliční unitáři: „Ale to jsme vám nevyprávěli! Neboť dva tisíce let jste nás neposlouchali a upalovali jste nás k smrti, protože jsme zpochybnili vaše oficiální dogma. Nicméně naším úkolem je představit světu pravého Ježíše, který nikdy nebyl druhým členem věčné Trojice. Pavel ve 2. Korintským 11:4 varoval, že Satanův nejd'ábelstější trik by byl nahradit skutečného Ježíše padělaným Ježíšem a Jan varoval v 1. Janově 4:2 a ve 2. Janově 7, že vyznání Ježíše, který není plně lidským historickým Mesiášem, signalizuje antikristova ducha.“

Ortodoxie (nevěřičně): „Nikdo mi neřekne, že by se Církev mohla téměř dva tisíce let mýlit v základní doktríně.“

Bibliční unitáři (odpovídají „moderním“ teologům): „Příchod Ježíše jako božské bytosti na zemi nastane při druhém příchodu. Ježíš je ‘předexistující’ vůči této události, protože žije poté, co byl vzkříšen!“

³¹ John Hick, ed., SCM Press, 1977.

³² J.A.T. Robinson, *The Human Face of God*, Westminster Press, 1973, 102.

³³ Don Cupitt, *The Debate About Christ*, 28.

³⁴ Atlanta Bible College, předtím Oregon Bible College, Illinois, od roku 1939.

Nakonec zmatení Ježíše se Stvořitelem se zdá být nebezpečně blízké modlářství a můžeme se pěkně divit, jestli *Living Bible* nepovzbuzuje právě k tomu ve své extravagantně nepřesné parafrázi Jana 1:1-3, 10: „Dřív, než se stalo cokoli jiného, byl Kristus s Bohem. Byl vždy živý a je sám Bohem. Vytvořil všechno, co existuje – neexistuje nic, co neudělal ... Ale ačkoli on udělal svět, svět ho nepoznal, když přišel.”

Mezitím Walter Martin říká:

Mnozí jednotlivci a všechny kulty vytrvale popírají rovnost Ježíše Krista s Bohem Otcem, tudíž i Trojjediné božstvo. Avšak svědectví spisů Písma ručí, a výše zmíněné odkazy (jeho „důkazní“ texty) samy navždy umlčují toto rouhavé kacífství, které v moci samotného Satana klame mnohé „Istivým zacházením s Božím slovem“.³⁵

Další náčrt unitářské historie

Článek v *The New Schaff-Herzog Encyclopedia* o dějinách odpůrců Trojice zaznamenává kruté zacházení, které obdrželi ze strany „křesťanských“ zemí, v nichž žili.

Když byla silně vynucována ortodoxní trinitární kristologie a následují církevní koncily a podpora císařské moci pod císařem Theodosiem, ustupují jiné pohledy na Boha a Ježíše. Netrinitářský pohled na Božího Syna přežíval v Arménii mezi pavlikiány. Rané britské křesťanství ukazuje některé doklady neortodoxní kristologie a bylo rozšířené ve Španělsku a našlo vůdce franské církve ve Felixy z Urge v roce 799 n.l.

V evropském Polsku byl domov netrinitářů, když přišli teologové z Itálie, zejména Giorgio Blandrata. Po roce 1575 bylo vedení v rukou Fausta Socina (odsud termín sociniánství). V Polsku v Rakowě byla založena unitářská fakulta a tato instituce vydala vyznání víry popisující svá netrinitární hlediska – rakovské vyznání z roku 1605. Existoval skutečně unitářský kníže: Jan II Zikmund ze Sedmihradska. Unitářské hnutí bylo rozhodně potlačeno římskokatolickými jezuiti výnosem z roku 1658 o vyhnání sociniánů z říše. Tito věřící našli cestu do Německa, Holandska a Sedmihradska. V Maďarsku unitáři našli silného vůdce ve Františkovi Davidovi, který se stal biskupem unitářských církví. Ale v roce 1579 římskokatolický místokrál postavil Davida pod dozor soudců. Poté byl odsouzen k doživotnímu uvěznění jako novotář a rouhač. David zemřel v roce 1579 v žaláři a ta událost z něj učinila unitářského mučedníka.

Ačkoli unitáři nadále měli právní existenci, snášeli utrpení. Pod rakouskou vládou byly jejich publikace zakázány a jejich kostely byly zabaveny. Nařízení z roku 1791 však oslabilo tlak na tyto disidenty.³⁶

Unitáři v Británii

Někteří z anglických mučedníků šestnáctého století trpěli kvůli ariánským³⁷ názorům, ale prvním pozoruhodným vyjádřením ducha a metody unitářství bylo dílo Williama Chillingwortha, *The Religion of Protestants a Safe Way to Salvation* (Londýn, 1638) a první zřetelná aplikace této metody s výslovnými unitářskými následky byla provedena Johnem Biddlem, který pod Commonwealthem shromáždil společnost v Londýně a zveřejnil své názory. V roce 1662 byl potrestán uvězněním a brzy zemřel na vězeňskou nemoc. Jeho spisy byly shromážděny a publikovány jeho žákem Thomasem Firminem v roce 1691 (*The Faith of One God*). Ačkoli unitářství bylo vyloučen z působení Tolerant Act z roku 1689, zatímco jeho obhájci byli ohroženi aktem z roku 1698 ztrátou občanských práv a uvězněním, sociniánské a ariánské názory na Krista našli zvýšenou přízeň v průběhu osmnáctého století jak v anglikánské církvi, tak mezi disidenty. Proslulými příklady této tendence jsou Samuel Clarke, Nathanael Lardner, Isaac Watts a Philip Doddridge. První modlitebna s unitářským jménem byla založena v Essex Street v Londýně v roce 1778 Theophilem Lindseyem, který po odmítnutí parlamentu (1772) obdržel petici pro uvolnění z upsání se ke třiceti devíti článkům, rezignoval na své bydlení v Catterick, Yorkshire. Ve své londýnské modlitebně používal Clarkeovu revizi anglické liturgie. Lindseyovi bylo pomáháno sympa-

³⁵ *The Kingdom of the Cults*, Bethany House, 2003, 107.

³⁶ „Unitarians,” *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, 12:82.

³⁷ Termín ariánský byl někdy používán k popisu všech forem netrinitární víry, tj. jak striktně ariánský názor Areiův, tak novoariánský čtvrtého století, a "sociniánský" ze šestnáctého století (a několik z dřívějších století).

tiemi presbyteriánů, kteří osvobodili své modlitebny, stavěné od roku 1688, od dogmatických omezení a pátrali po souhlasu s Bibli samotnou, a opustili kalvinistická hlediska a doktrínu o Trojici. Rozhodující vliv na tuto změnu uplatnil významný vědec, publicista a teolog, Joseph Priestley. Jako uznávaný socinián sloužil Priestley sborům v Leedsu (1768-80) a Birminghamu (1780-91) ... V roce 1804 zemřel [v Pensylvánii] ... Nástupcem Priestleyho v Birminghamu a Lindseye v Londýně (1795) byl Thomas Belsham, který se snažil učinit „prosté a správné Kristovo lidství“ uznávaným unitářským názorem. Dalším významným vůdcem byl Lant Carpenter, kazatel v Bristolu. V roce 1813 byla odstraněna právní postavení unitářů a v roce 1825 byla zformována British and Foreign Unitarian Association unií presbyteriánských a baptistických církví, ke kterým se později přidali malé metodistické skupiny jako „Christian brethren“. Zákonem Dissenters' Chapels Act z roku 1844 bylo zajištěno vlastnictví starobyklých nadací a modliteben. Národní konference, čistě poradní sbor, byla založena v roce 1881. V roce 1911 existovalo 378 služebníků a 374 církví, z nichž 295 bylo v Anglii [od roku 1912]. Teologická výuka je předávána na Manchester College v Oxfordu a na Home Missionary College v Manchesteru. Hibbert Fund, založený Robertem Hibbertem, plantážníkem z Jamajky (zemřel v roce 1849), podporuje stipendium a upevňuje vztahy s teologickým liberalismem kontinentu. K této nadaci patří slavné Hibbert lectures a *Hibbert Journal* (od října 1902). **Unitářství ve Walesu** začalo arminiánským odpadnutím od kalvinismu Jenkina Jonese v Llwynrhychowen v roce 1726. Jeho nástupci přijali ariánské názory. Existuje třicet čtyři církví v jižním Walesu a fakulta v Carmarthen. **Irské unitářství** začalo v roce 1726, kdy se presbyterium v Antrimu oddělilo od generální synody za účelem uctívání bez upsání se krédu. V roce 1830 byl na podobných principech zformován Remonstrant Synod v Ulsteru a v roce 1835 se sdružily tyto svobodné církve do Association of Irish Non-Subscribing Presbyterians. Existuje třicet osm církví, hlavně v krajích Antrim a Down. Ve Skotsku je sedm církví, nejstarší (Edinburgh) z roku 1776.³⁸

Unitářství v Americe

První veřejná konfese unitářství začala v roce 1785 Jamesem Freemanem z King's Chapel, z nejstarší episkopální církve v Bostonu. Všechn odkaz na Kristovo božství a na Trojici byl vynechán z knihy společné modlitby. V polovině osmnáctého století vzkvétalo unitářství v kongregačních církvích východního Massachusetts. Netrinitářské názory převažovaly na Harvardově univerzitě díky výmluvnému kázání Josepha Buckminstera a Williama Ellery Channinga, kteří vytvořili dva časopisy, *Monthly Anthology* (1803) a *Christian Disciple* (1813). Channing veřejně vybízel své protivníky v kázání „Unitarian Christianity“ (1819) a ve svém *Moral Argument against Calvinism* (1820). American Unitarian Association vznikla v roce 1825. První kongres církví se setkal v New Yorku v roce 1865. Konvence v roce 1894 prohlásila: „Tyto církve přijímají Ježíšovo náboženství, držíce se toho, podle jeho učení, že praktické náboženství je shrnuto v lásce k Bohu a lásce k člověku.“ Toto prohlášení by se ukázalo jako neškodné, ale dotyčný Bůh nebyl Trojice, ale jediný Bůh Ježíšovy vlastní víry.

Unitářství ovšem pokračovalo od počátku dvacátého století, kdy byl napsán článek v *Schaff-Herzog*. Obecně platí, že unitáři se stali méně „biblickými“, což znamenalo, že ztratili přílnutí k ústředním biblickým učením, jako je zrození z panny, vzkříšení a druhý příchod. Díky ztrátě těchto ústředních pravd je sotva pravděpodobné, že by unitářství bylo přitažlivé pro evangelíky, a v tomto ohledu chyba spočívá na unitářství, které ztratilo svůj biblický základ, jiný než jeho odmítnutí kréd, která nahradila Ježíšovo krédo.

³⁸ Ibid., 82-83.